

LILL-ANN JENSEN

Norske fagforeningsfaner - en egen fanetradisjon?

At fagbevegelsens faner i Norge¹ har mange likhetstrekk med fagforeningsfaner fra andre land, er ikke så merkelig. Fagbevegelsen har alltid hatt sterke bånd over landegrensene. Mer påfallende er det at norske fagforeningsfaner i tillegg har en rekke særtrekk som gjør at de skiller seg fra faglige faner i de fleste andre land. Vi behøver ikke gå lengre enn til våre naboland for å finne store ulikheter, både når det gjelder valg av motiver, fanenes format og fargebruken. Først skal vi se litt på faner generelt og på arbeiderbevegelsens bruk av faner.

Hva er en fane?

Vi hører ofte uttrykk som merke, fane, flagg, banner eller standart brukt om hverandre, noe som kan være ganske forvirrende. Betegnelse varierer fra land til land, og verken arbeiderbevegelsen eller andre har vært konsekvente når det gjelder ordbruken.

En fane består som regel av en tøyduk festet til en eller flere stenger. For å kunne kalles en fane må den i tillegg ha en eller annen form for tekst, farge, dekor eller bildeutmykking som viser at den har tilhørt en bestemt forening eller gruppering.

Det er heller ikke alltid så lett å skjelle mellom faner og flagg. Den største forskjellen ligger i at fanen nesten alltid bare finnes i ett unikt eksemplar, mens flagget som regel finnes i mange eksemplarer. I motsetning til flagget er fanen som oftest innviet ved en spesiell seremoni, en faneinnvielsesfest, før den har blitt tatt i bruk.

Fanene kan ha ulik form. På de fleste norske faner er tøyduken ganske stor. Den har rektangulær form og henger ned fra en tverrstang som blir festet til selve fanestangen når fanen er i bruk. En annen type fane som er mye brukt her i Norge, er det vi gjerne kaller et banner. Banneret har som regel et noe mindre format, og duken er festet både vertikalt til fanestangen og til en stang vinkelrett på denne. Disse to fanetyper er også de som tradisjonelt har vært brukt og fremdeles brukes av arbeiderbevegelsen her i landet. Faner av flaggtypen, som blant annet blir brukt av svensk og dansk arbeiderbevegelse, er nesten aldri å se i norsk arbeiderbevegelse.

Faner er ikke noe nytt fenomen. De ble brukt av egyptere og kinesere for flere tusen år siden. I antikken ble det brukt faner både i religiøs og militær

Fanen til Syerskenes Fagforening i Kristiania er en av de vakreste fagforeningsfanene vi har. Den ble laget i 1894, tre år etter at foreningen ble stiftet.

Faneutkast laget for Tromsø Skytterlag hos firmaet O. Ekornæs. Fanen har fått Tromsøs byvåpen på baksiden. Bruk av byvåpen var vanlig på alle typer foreningsfaner.

sammenheng. Under korstogene hadde de enkelte avdelinger faner med ulike heraldiske kjennetegn. I Norden ble det brukt faner allerede i tidlig middelalder. Norske og danske vikinger hadde faner med Odins ravner. Fra midten av 1600-tallet finnes det norske bygdefaner som ble brukt av bondetropper fra enkelte bygder.

Faner inngikk også som en viktig del av seremonivesenet i den gamle laugs-kulturen. I Tyskland fantes det laugsfaner allerede på 1300-tallet. Laugenes opptog og prosesjoner hadde ikke bare en intern funksjon, men skulle også demonstrere for omverdenen at laugene var ærverdige institusjoner med rik kultur og lange tradisjoner. På samme må-

te som de senere fagforeningsfanene både identifiserte og representerte laugsfanene en bestemt yrkesgruppe.²

Med tiden ble faner tatt i bruk av andre grupper, ikke minst av de frivillige organisasjonene. Den første store bølge av foreningsdannelser her i landet kom i 1830-årene. Da ble det dannet foreninger med religiøst, etisk eller humanitært formål, som misjonsforeninger, avholdsforeninger og sosiale hjelpeorganisasjoner. Noe senere ble det dannet foreninger for grupper av yrkesutøvere, som håndverkerforeninger, kjøpmannsforeninger, industriforeninger og lærerforeninger. Det er på denne tida vi får de første arbeiderforeningene.

Etter hvert oppstod det et mangfold

av spesialforeninger; skytterlag og nasjonale foreninger, sangforeninger og musikkorps, ungdomslag og idrettslag. Fra midten av 1860-årene kommer de politiske foreningene, og på 1870- og 80-tallet får vi de første moderne fagforeningene. En lang rekke av disse nye organisasjonene skaffet seg egne faner.³

Arbeiderfaner

Arbeiderbevegelsen har ikke vært alene om å bruke faner, hverken her i landet eller i andre land. Men der er tvilsomt om noen annen folkebevegelse har og har hatt så mange faner som arbeiderbevegelsen. Mye tyder på at det heller ikke er noen annen folkebevegelse der fanene har fått en så stor symbolsk betydning som i arbeiderbevegelsen. Det gjelder ikke minst fagbevegelsens faner, som utgjør den største delen av våre arbeiderfaner.

Men også den politiske arbeiderbevegelsen hadde tidlig faner. Vi vet at thranitterbevegelsen, den første organiserte arbeiderbevegelse her i landet, hadde faner. Noen av disse fanene fra midten av 1800-tallet eksisterer den dag i dag.

Hva kom det av at fanene fikk så stor popularitet nettopp i arbeiderbevegelsen? Årsakene kan være mange. Framveksten av de politiske og faglige arbeiderorganisasjonene her i landet i siste halvdel av forrige århundre faller sammen med en periode da det også var en sterk oppblomstring av foreningslivet ellers. Arbeiderorganisasjonene kan ha sett at andre organisasjoner som det var naturlig å sammenlikne seg med, hadde faner og derfor selv anskaffet seg faner.

For arbeiderbevegelsen var dessuten demonstrasjoner, opptog og andre mar-

keringer viktige deler av virksomheten. I slike sammenheng var det god bruk for faner. Men det var ikke bare fordi det var vanlig eller fordi det var nyttig at fanene så tidlig fikk stor utbredelse i arbeiderbevegelsen. Arven fra laugskulturen har også hatt en avgjørende betydning, særlig for fagbevegelsens bruk av faner.

De eldste norske fagforeningene kan føre sine røtter tilbake til de gamle håndverkslaugene og håndverksforeningene. Da de første fagforeningene her i landet ble stiftet i 1870- og 80-årene, overtok de ofte mange av eiendelene til sine forløpere og dermed også fanene. På denne måten overtok de en fiks ferdig tradisjon, der fanen hadde en viktig plass som samlingsmerke og identitetsmerke for foreningen.

Der hvor svennene og mestrene tidligere hadde stått i samme forening, var det i disse årene flere ganger bitter strid om hvem som hadde eiendomsretten til fanen. De fagforeningene som gikk seirende ut av fanestriden, beholdt og brukte den gamle håndverksfanen, ofte i mange år. Når tiden var inne til å skaffe seg ny fane, var det vanlig å ta med elementer fra den gamle fanen i motivet på den nye fanen. Slike elementer kunne være symboler på faget og bilder av fagets skytspatroner.⁴ Denne arven fra laugskulturen ser etter hvert ut til å forsvinne eller til å gå opp i den fanetradisjonen som fagbevegelsen selv utviklet mot slutten av 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet.

Foruten håndverkerlaugene nevner kunsthistorikeren Tommy Sørbø den franske revolusjonen i 1789 som et av de viktigste utgangspunkter for norsk arbeiderbevegelsens fanetradisjoner.⁵ At

Baksiden av den gamle håndverksfanen til skreddersvennene i Kristiania er dekorert med den norske løve, arbeidsredskaper, blomsterlenker og amoriner. Vi ser at fanen ble innviet 17. mai 1846.

O. Ekornæs

Dekorationsmaler

Telegrafadresse:
Ekornæs.

Telefon 5809.

Grøndsen 19 IV
(Grøndsegaarden)

Faner,
malet og broderet
leveres i fuld
Stand.
Gamle Faner
repareeres.

Skilter,
saavel malede
som ætsede paa
Glas og
skaarne i Træ.

Dekorationsarbeide

af alt til Faget henhørende udføres hurtigt, smukt og billigt i de forskjellige Stilarter.

Rosemaling

Annonse for firmaet O. Ekornæs i Kristiania, i sin tid landets største faneproducent. Firmaet besørger faner for foreninger over hele landet.

den franske revolusjonen har spilt en stor rolle for norsk arbeiderbevegelse på samme måte som i mange andre land er hevet over enhver tvil. Derimot kan det se ut som om bildespråket som utviklet seg i kjølvannet av den franske revolusjon, fikk mindre gjennomslag her i Norge enn blant annet i våre naboland Sverige og Danmark, noe vi skal komme tilbake til.

Men det er også en tredje faktor som ser ut til å ha hatt minst like stor betydning for utviklingen av norsk fagbevegelses fanetradisjon: Innflytelsen fra den alminnelige fanetradisjonen her i landet på den tida da fanene for alvor gjør sitt inntog i arbeiderbevegelsen. Formidlere av denne tradisjonen var i første rekke fanemakerne og de kunstnerne som var knyttet til fanemakernes atelierer.

Å skaffe seg en fane

Da den organiserte arbeiderbevegelse vokste i styrke og omfang utover i vårt århundre, var det allerede etablert en tradisjon som gikk ut på at hver forening, hvis den hadde muligheter til det, skulle ha sin egen fane. Og nå var det ikke bare fagforeningene som fikk faner. Arbeiderbevegelsens partiforeninger, ungdomslag, barnelag, kvinneforeninger, sang- og musikkforeninger og mange andre, alle skaffet de seg faner.

Å anskaffe en fane var ingen billig fornøyelse. Omkring århundredskiftet kunne en fane som ble laget hos en profesjonell fanemaker koste fra 3-400 kroner og opptil tusenlappen. For en vanlig fagforening kunne det bety nesten halvparten av foreningskassa. Penger

måtte derfor helst skaffes på annen måte, og her ble det utvist stor oppfinnsomhet. Det ble arrangert basarer, dugnad og innsamlinger. Enkelte ganger ble det krevet inn ekstrakontingent, noe som medlemmene som regel fant seg i uten å mukke. Enhver forening med respekt for seg selv skulle ha fane.

Noen foreninger klarte å skaffe seg fane raskt, andre strevet i mange år før de fikk skrappt i sammen nok penger til en fane. For enkelte ble løsningen å lage seg fane selv, en oppgave som vanligvis ble kvinnes job. Fordi fanene var så dyre i anskaffelse, hendte det heller ikke så sjelden at en fane kunne gå i arv fra en forening til en annen og tas i bruk etter at foreningsnavn og stiftelsesdato var endret. Det finnes mange eksempler på slike nedarvete fagforeningfaner.

Før foreningen gikk til anskaffelse av en fane, ble det gjerne satt ned en fanekomite. Fanekomiteen skulle ha ansvaret for økonomien og for kontakten med fanemakeren. I samarbeid med fanemakeren skulle fanekomiteen lage et forslag til fane og så presentere forslaget for foreningen på et medlemsmøte. Hvor stor fullmakt den enkelte fanekomite har hatt til å ta den endelige avgjørelse om fanemotivet og fanens utseende forøvrig, ser ut til å variere fra forening til forening. Forholdet mellom fanemakeren, fanekomiteen og foreningen når det gjaldt å bestemme fanens utseende ser også ut til å ha forandret seg gjennom årene.

Arbeidere og gudinner

Hvilken innflytelse hadde så fanemakeren eller fanekunstneren på utforming-

en av fanene? Vi kan gå ut ifra at hans innflytelse var ganske stor, ikke minst i de første årene som fagforeningene skaffet seg faner. Fanemakeren hadde en rekke standardmotiver som foreningen kunne velge mellom, blant annet mytologiske skikkelser fra antikken eller den norrøne gudeverdenen.

Til fanemakerens sortiment hørte også allegoriske kvinneskikkelser som symboliserte ulike begreper, egenskaper eller sinnstilstander, for eksempel «Våren», «Håpet» eller «Mor Norge». Slike motiver var svært populære i tiårene omkring århundreskiftet og ble brukt både av seriøse kunstnere og i mer folkelig sammenheng, blant annet som «kunstbilag» i tidas ukeblader.

For å illustrere tilhørigheten til et fag eller en arbeidsplass, kunne de forskjellige skikkelsene utstyres med ulike attributter, som arbeidsredskaper, råvarer som ble brukt i produksjonen eller ferdige produkter.

Som hovedmotiv eller bimotiv på gamle laugs- og håndverksfaner finner vi ofte riksvåpenet - den norske løve - på fanene. På enkelte faner finner vi også byvåpen. Denne tradisjonen ble videreført i «fanemakernes periode», både på fagforeningsfaner og andre faner. Det var en måte å markere foreningenes nasjonale og stedlige tilknytning på. Mye brukt var også «flagg-striper», dvs. bånd eller dekorasjoner i nasjonalfargene rødt, hvitt og blått.⁶ Mens riksvåpenet mer eller mindre forsvinner fra fanene etter århundreskiftet, finner vi at byvåpen har vært brukt på norske fagforeningsfaner opp til vår tid.⁷

Fra inngangen til 1900-tallet og utover begynner arbeiderne selv å gjøre inntog på fagforeningsfanene, selv om

“Mor Norge” som motiv for henholdsvis Sukkervarearbeidernes forening i Oslo og for Drammens Arbeiderforening. Faneutkast fra O. Ekor­næs.

de en tid framover må sloss om hege­moniet med guder, gudinner og diverse kvinneskikkelser. Fremdeles var det noen som syntes at det ikke passet seg med en arbeider på en fane.⁸

Etter hvert ble det stadig mer vanlig at fagforeningsfanene fikk motiver som viste arbeidere, arbeidsprosesser og arbeids­plasser. Nå var det plutselig fore­ningens medlemmer som selv hadde ekspertisen, ingen kjente bedre enn dem faget eller arbeidsplassen. Det ser ut til at foreningene i stadig økende grad ville ha et ord med i laget når fane­motivet skulle utformes. Vi har flere ek­sempler på hvordan et faneutkast ble sendt fram og tilbake mellom faneko­miteen og fanemakeren en rekke ganger før foreningens medlemmer sa seg for­nøyd med utkastet.⁹

Dette skjer i en periode da fagbeve­gelsen selv er på sterk frammarsj. Orga­nisasjonen ga arbeiderne økt selvre­spekt og tro på seg selv og framtida. Ik­ke minst for anonyme arbeidere, fag- eller yrkesgrupper med lav status, kom organisasjonslivet og samlingen under fanene til å bety mye for selvfølelsen. Samlingen under egen fane ble en måte å manifestere både egenverdet og kol­lektivets styrke på. Derfor var det også viktig at medlemmene selv fikk være med på å bestemme hvordan fanen skulle se ut.

Symboler og bildespråk

Knut Kjeldstadli har sikkert rett når han hevder at poenget med en fane var ikke at den skulle være original eller

Den vakre fanen til Sag og Høvleriarbeidernes forening i Kristiansand ble laget av byens dyktige dekorasjonsmaler Thorkild Gill i 1909.

skapes av en kunstnerisk avantgarde, men at en uttrykte seg innenfor et bildespråk som samtida forstod.¹⁰ Til dette bildespråket hørte en rekke standard-symboler som var godt kjent i samtida. På arbeiderbevegelsens faner finner vi også en rekke av disse allmenne symbolene, først og fremst som deler av den ornamentale utsmykningen eller som bimotiv på fanene.

Hovedmotivet på fanene er ofte omkranset av en ring, for eksempel av eikeløv (symbol på styrke) eller av laurbær (symbol på seier og heder). Ringen i seg selv var et symbol på samhold. Er

ringen av lenker, er det nærliggende å oppfatte hvert ledd som et medlem av foreningen, et ledd i kjeden.

Arbeidsredskaper og andre yrkes-symboler er mye brukt både som hovedmotiv og bimotiv på fagforeningsfanene. Dette er ikke noe spesielt for fagforeningsfaner, tilsvarende finner vi på faner fra andre typer yrkes- og fagsammenslutninger. Men enkelte slike symboler, som for eksempel tannhjul og hammeren, har fått en noe annen betydning når arbeiderbevegelsen har tatt dem i bruk.

Det samme gjelder en rekke andre symboler, som på en måte har blitt adoptert av arbeiderbevegelsen. Bikuben har stått for flid (den flittige bi) og ble tidligere brukt av de filantropiske arbeidersamfunnene. Der hvor sosialdemokratene overtok makten i arbeidersamfunnene ble bikuben fremdeles beholdt på fanene, men gikk nå over til mer å bli et symbol på felleskap og samhold. Vi finner også bikuben på enkelte fagforeningsfaner, for eksempel på fanen til Nydalens kvindelige Arbeiderforening, antakelig laget i 1901.

Det symbol som vi oftest finner på norske fagforeningsfaner er håndslaget, enten bare som to hender i et håndtrykk eller i form av to arbeidere som rekker hverandre hånden, gjerne med arbeidsstedet og en oppadstigende sol (et symbol på framtida, på den nye tid) i bakgrunnen. Et annet, mye brukt symbol er fakkelen, som både er et frihetsymbol og et symbol på opplysning.

Det vil føre for langt her å komme inn på alle de symboler som har vært brukt og fremdeles brukes på fagbevegelsens faner. Det som imidlertid er viktig å merke seg er at symbolenes me-

ningsinnhold har vært og er i stadig endring. Samme symbol kan også ha ulik betydning avhengig av i hvilken sammenheng det er brukt og hvem som har brukt det.¹¹

Et fellestrekk for norske fagforeningsfaner helt opp til vår tid er at de er tradisjonsbundne. Det har ikke vært så uvanlig at en forening har bestilt en nøyaktig kopi av sin gamle fane når den skulle skaffe seg ny fane. Ellers har det opp til våre dager vært vanlig å overføre motiver og slagord fra tidligere faner til foreningenes nye faner. Det å beholde elementer fra de gamle fanene kan være med på å skape en følelse av kontinuitet. Faren er at vi i dag ikke alltid er klar over den betydning de gamle symbolene hadde da de ble brukt for første gang.

Et eksempel er åttetimers-rosetten (tre åttetall i en rosett) som stod for slagordet «8 timer arbeid - 8 timer fri - 8 timer hvile». Denne rosetten har i nyere tid blitt oppfattet bare som et dekorativt element, med den følge at enkelte fagforeninger i dag fremdeles går rundt med krav om åttetimers arbeidsdag på fanene sine!

Etter hvert som de enkelte fagforbund fikk egne emblemer, ble disse emblemene også overført til fagforeningsfanene. I enkelte perioder har det vært en tendens til bare å nøye seg med forbundseblemet samt foreningens eller avdelingens nummer og navn på fanene. I forbundenes emblemer finner vi gjerne mange av de symbolene som gjennom tida har fått en forankring i arbeiderbevegelsen.

Tekst, slagord og mottoer

For at fanen skal være et identitetsmerke må den ha en tekst som opplyser om hvem som eier fanen. Etter tradisjonen står denne teksten som regel på fanens forside. Teksten skal på en måte presentere foreningen når fanen blir båret i opptog og demonstrasjoner. På baksiden av fanen står slagordene og mottoene. Disse har som regel et budskap som først og fremst er rettet til medlemmene, til dem som går bak fanen: «I kampen for vor ret, maa ingen gå sig træt», «Løft i flok saa seirer vi nok», «Målet vi når, når samlet vi står».

De fleste slagord og mottoer på fagforeningsfanene har røtter til liberale bevegelser og det eldste sosialdemokratiet. Ordene «Frihet, likhet og brorskap» stammer fra den franske revolusjon. Et annet kjent motto er avslutningsparolen i Det kommunistiske manifest fra 1848, «Proletarer i alle land - forener eder». Mottoet «Gjør din plikt - krev din rett» er antakelig en omskriving av mottoet fra Den første Internasjonales lover, «Ingen rettigheter uten plikter - ingen plikter uten rettigheter».

Men det klart mest brukte mottoet på norske faner er «Enighet gjør sterk», eller den nyere varianten «Samhold gir styrke». Vi finner dette mottoet på arbeiderfaner i mange land, blant annet i England som «Unity is Strength». Mottoet er ikke forbeholdt arbeiderbevegelsen, vi finner det også igjen i andre folkebevegelser og organisasjoner. I norsk arbeiderbevegelse dukker det første gang opp på en thranitterfane fra midten av 1800-tallet.¹²

Slagordene eller mottoene er som regel todelt. I den siste delen beskrives

Er det en frihetsgudinne, en skjult Marianne eller bare et avisbud som pryder den eldste fanen til Avisbudenes forening i Oslo?

målet, i den første delen midlet eller midlene for å nå målet. Tar vi for oss mottoene på norske fagforeningsfaner, ser de viktigste målene ut til å være (i denne rekkefølgen): *Styrke/makt, rett/rettferd, frihet og likhet*. De viktigste midlene for å nå målet er: *Samhold/enighet, plikt* (å gjøre sin plikt) og *kamp*.

Arven fra den franske revolusjon

Den franske revolusjon har vært tillagt stor betydning for utviklingen av arbeiderbevegelsens fanetradisjoner. Går vi til arbeiderfaner i en rekke andre land, som Danmark, Sverige og Tyskland, er inspirasjonen fra Frankrike og den franske revolusjon lett å se. Men på norske

arbeiderfaner er det heller *mangelen* på en slik påvirkning som er mest iøyenfallende.

Ett eksempel: Mens det formelig kryr av «Marianne-skikkelser» på svenske og danske faner, er det svært sjelden vi finner dette motivet på norske arbeiderfaner.¹³ Blant de vel 1500 fanene i AABs bildedatabase finner vi bare tre faner med «ekte» Marianner, derav bare én fagforeningsfane, mens Marianne-skikkelsen ifølge Jan Westlund er den mest brukte bildefigur på svenske fagforeningsfaner.¹⁴

Westberg skriver også: «På mange svenske faner og standar är inte Marianne särskilt lika originalgestalten, hon

Brennevinsdjevelen er her beseiret av en valkyrie som bærer både et kampsymbol og et fredssymbol: sverd og palmegren. Faneutkast fra O. Eknørnes for IOGT-losjen «Maiblomsten».

blir här ofta en nordisk valkyria eller sköldmö. Ibland tar hon skikkelse av en ängel eller frihetsgudinna.» Ser vi på norske arbeiderfaner er det lite trolig at så mange av de kvinneskikkelsene som befolker fanene i virkeligheten er skjulte Marianner, selv om enkelte bærer fakler, sverd eller flagg. Vi finner de samme kvinneskikkelsene, enten det nå er gudinner, engler eller valkyrier, på alle typer forenings- eller institusjonsfaner fra de siste tiårene før århundreskiftet og et stykke inn på 1900-tallet. Det kan være på skolefaner, sangerfaner, avholdsfaner eller arbeiderfaner.

Mottoet fra den franske revolusjon, «Frihet - likhet - brorskap», skal være det mest brukte mottoet på tidlige svenske fagforeningsfaner.¹⁵ Som vi har sett, ble dette slagordet også brukt på norske fagforeningsfaner, men det må stille langt bak i køen når det gjelder popularitet.

Men mer enn slagord, frihetsgudinner og Marianner, har et annet symbol fra den fått betydning for arbeiderbevegelsen verden over, nemlig det røde flagg. Bruken av det røde flagget som et samlings- og kampsymbol for arbeiderklassen har røtter tilbake til den franske revolusjon.¹⁶

Røde faner og røde flagg

Den røde fargen har alltid vært arbeiderbevegelsens farge, og det røde flagget har vært arbeiderbevegelsens viktigste enkeltsymbol, både i Norge og i andre land.¹⁷

Ser vi på et vanlig norsk 1. mai-tog, finner vi gjerne forrest i toget en flaggborg med røde flagg. Men kaster vi blikket lengre bakover i toget, på forenings-

fanene, finner vi et broket skue i alle regnbuens farger. Ikke minst når det gjelder fagbevegelsens faner representerer disse hele fargespekteret. Det er også vanlig at hver forening går bak sin egen fane i selve toget. Foran talerstolen blir gjerne fanene samlet i en faneborg.

Går til våre naboland Sverige og Danmark, finner vi en helt annen fanetradisjon, ikke minst når det gjelder fargebruken. Det er ikke tilfeldig at standardverket om danske arbeiderfaner heter *Under de røde faner*.¹⁸ Både i svensk og dansk arbeiderbevegelse har uttrykket «de røde faner» blitt et synonym for arbeiderbevegelsens faner. Det er ikke så underlig, siden omtrent alle svenske og danske arbeiderfaner er røde. Det samme er tilfelle i Finland, selv om mange finske arbeiderfaner ellers har en rekke fellestrekk med norske, både når det gjelder utforming og motivvalg.¹⁹

Ser vi på eldre faner fra svensk og dansk fagbevegelse finner vi flere fargevariasjoner. Ifølge Margaretha Ståhl ble de svenske fagforeningsfanene røde når fagforeningene ble sosialistiske. Det skjedde ofte før de første sosialdemokratiske foreningene ble stiftet i Sverige.²⁰

En tilsvarende utvikling ser ut til å ha skjedd i Danmark og i de fleste andre land. Samtidig som fanene ble røde, fikk de stadig oftere flaggform og ble båret på samme måte som et flagg. Selv om fanen fremdeles var foreningenes identitets- og samlingsmerke, ble kamp- og agitasjonselementet understreket, og forskjellen mellom røde flagg og røde fagforeningsfaner ble på en måte utvisket. I 1. mai-demonstrasjonene gikk nå fanene gjerne samlet, først i toget, på samme måte som flaggborgen med røde flagg i norske 1. mai-tog.²¹

Svensk 1. mai-tog med røde faner i teten. (Omslagsbilde til *Och skulle jag svika min fana röd*, Sthlm. 1992.)

Hva kunne være årsaken til at fagbevegelsens fanetradisjon fikk en helt annen utvikling her i Norge enn i de fleste andre land? Det kommer neppe av at norsk fagbevegelse har vært noe mindre radikal enn fagbevegelsen i våre naboland, det motsatte har heller vært tilfelle, iallefall i enkelte tidsperioder.

På samme måte som i våre naboland har også norsk arbeiderbevegelse fra starten av hentet ideer og tankegods fra utlandet, og det internasjonale samarbeidet har i alle år hatt en stor betydning både for den politiske og faglige arbeiderbevegelse her i landet. Det er derfor ikke mangel på kontakt med arbeiderbevegelsen i andre land som har gjort den norske fanetradisjonen så særegen.

Skal vi forsøke å finne en forklaring, vil det kanskje være nyttig først å se nærmere på de to store mønstringdage for fanene i norsk fagbevegelse, nemlig 17. mai og 1. mai

17. mai og 1. mai

Vi vet at håndverksfanene tidligere ble brukt både ved interne laugsseremonier og i fanetog og prosesjoner. Ved nasjonale høytidsdager, statsbesøk og avduking av offentlige monumenter kastet håndverkernes fanetog glans over feiringen. Håndverkernes fanetog var et fargerikt innslag i de første 17. mai-feiringene her i landet.²²

Fra 1870-årene deltok også fagforeningene i 17. mai-togene med sine fa-

ner. Fordi 17. mai allerede var en mønstringsdag, ble det naturlig for arbeiderbevegelsen å bruke dagen til å fremme sine krav. En annen grunn var at den gryende arbeiderbevegelsen kom i konflikt med de nasjonal-sjåvinistiske strømningene i borgerskapet på 1880-tallet. Når arbeiderbevegelsen demonstrerte 17. mai, på selveste nasjonaldagen, fikk det derfor en ekstra symbolsk effekt.

I 1884 tok Tobakksarbeidernes Fagforening i Kristiania initiativ til et eget arbeidertog 17. mai. Bakgrunnen ser ut til å ha vært misnøye med at fagforeningene ikke ble godt nok representert i den kommunale 17. mai-komiteen. I den politisk tilspissete situasjonen i 1884 fikk konflikten straks et dypere innhold, og selv om også sosialdemokratene deltok i toget, ble «det selvstendige fanetog» først og fremst en demonstrasjon for Venstre.²³

I 1886 arrangerte sosialdemokratene i Kristiania for første gang et eget fanetog av fagforeninger i Kristiania 17. mai. Selv om toget var ment å være en demonstrasjon for «de sosialdemokratiske Principer», var det kravet om allmenn stemmerett og arbeiderbevegelsens lovforslag om normalarbeidsdag som ble hovedtema for demonstrasjonen. Året etter gikk det også arbeidertog i Kristiania under kravene «Normal arbeidsdag» og «Almindelig stemmerett». Også andre steder i landet ble det holdt stemmerettsdemonstrasjoner 17. mai.

Senere demonstrerte arbeiderne for alminnelig stemmerett på 17. mai hvert år fram til 1898, da Stortinget innførte allmenn stemmerett for menn. Etter 1898 ble det vanlig at arbeiderorganisa-

sjonene markerte nasjonaldagen med egne arrangementer. Men selv etter at arbeiderbevegelsen fra 1890 fikk sin egen demonstrasjonsdag, 1. mai, fortsatte arbeiderne å delta i 17. mai-markeringene, enten i egne tog eller sammen med andre grupper. Ifølge en oversikt over deltakerne i folketog 17. mai i Kristiania i årene 1906-1911, deltok det fagforeninger i folketog hvert år i denne perioden.²⁴

Selv om arbeiderbevegelsen etter hvert fikk sine egne arrangementer 17. mai, fortsatte fagforeningene mange steder i landet å delta i det alminnelige folketog med sine faner, en tradisjon som varte til lenge etter siste krig.

I det første 1. mai-toget i hovedstaden i 1890 deltok 16 fagforeninger, de fleste under sin egen fane. Ikke alle fagforeninger deltok de første årene, og i mange foreninger var det stor uenighet om de skulle delta med fanen. Men allerede fem år senere var antallet fagforeninger som gikk i 1. mai-toget, mer enn fordoblet. I 1915 deltok hele 155 foreninger i demonstrasjonstoget, derav 130 fagforeninger.

I de første 1. mai-demonstrasjonene deltok også en del andre organisasjoner, blant annet flere avholdsforeninger med sine faner.

1. mai, arbeiderbevegelsens internasjonale demonstrasjonsdag, ble også norsk arbeiderbevegelses samlingsdag framfor noen annen. Det var den dagen arbeiderorganisasjonene mønstret sine faner i full bredde. Men helt opp til vår tid har 17. mai fortsatt å ha betydning som fanemønstringsdag også for arbeiderbevegelsen.

Langt inn i vårt århundre var det dessuten vanlig at 17. mai ble brukt

Rundt omkring i landet fantes mange dyktige fanekunstnere. Fanen til Taatøy sagbrugsarbeiderforening er laget av Christian Rasmussen i Kragerø i 1921.

Det unge paret i vårdagen representerer håp og tro på framtida, temaer som vi ofte finner igjen på arbeiderbevegelsens faner. Fanen har tilhørt Tønsberg papirarbeideres forening, ble laget av Ansgar Bonde i 1938.

som innvielsesdag for arbeiderbevegelsens faner, selv om 1. mai etter hvert overtok rollen som den store faneinnvielsesdagen. Men for utviklingen av norsk arbeiderbevegelses fanetradisjon er det mye som tyder på at 17. mai har spilt en større rolle enn 1. mai.

En egen fanetradisjon?

Hva er det som skiller norsk fagbevegelses fanetradisjon fra fagforeningsfaner i de fleste andre land? Først og fremst er det fargebruken. Vi finner fagforeningsfaner i alle regnbuens farger: røde, grønne og blå, rosa og lilla, ensfargete

eller med flere farger på faneduken. Ofte har fanene ulik forside og bakside, en vanlig fargekombinasjon er rød forside og blå bakside. Det kan virke som om fargevalget ikke har hatt så stor symbolsk betydning, valget av motiv og slagord har vært langt viktigere for foreningen.

Ser vi på de fagforeningsfanene som er registrert i AABs fanedatabase, er som ventet rødt den mest populære fargen, nærmere halvparten av fanene er røde enten på én eller begge sider. Som en god nummer to kommer blå faner, med hvite og grønne faner på de neste plassene. Den eneste fargen som ikke har vært særlig populær er gul, som i mange år hatt en negativ ladning i arbeiderbevegelsen, ikke minst i fagbevegelsen (jf. «gule» fagforeninger).

Fra norsk fagbevegelse begynte å ta i bruk faner og fram til i dag, har det utseendemessig ikke vært mye som har skilt fagforeningsfaner fra andre norske foreningsfaner, hverken når det gjelder fargebruk eller fanenes utforming. Det er først ved å studere fanetekstene, slagordene og symbolene at vi kan skjelne en fagforeningsfane fra for eksempel en fane fra en avholdsforening.

Mens fagbevegelsen i andre land skapte sin egen fanetradisjon, ble altså norske fagforeningsfaner værende i den gamle fanetradisjonen, sammen med faner fra mange andre typer organisasjoner og institusjoner. En forklaring på dette kan kanskje ligge i bruken av faner på de to store fanemønstringdagene for norsk fagbevegelse, nemlig 1. mai og 17. mai.

Nettopp de felles fanemønstringene på nasjonaldagen kan ha hatt en avgjørende betydning for utviklingen av

norsk fagbevegelses fanetradisjon. Påvirkningen fra det vi kan kalle den alminnelige norske fanetradisjonen kan se ut til å ha hatt større betydning enn impulsene fra arbeiderbevegelsen i utlandet.

I fagbevegelsens første år var opplysning, orden og dannelse viktige honnørord. Utad var det viktig å skaffe seg respekt ved å vise at arbeiderklassen var i stand til å ta ansvar. Fanene representerte foreningene og medlemmene. Det var derfor om å gjøre at fagbevegelsens faner ikke i altfor stor grad skilte ut seg fra de andre organisasjonsfanene som ble mønstret på nasjonaldagen, noe som kunne ha hatt en negativ effekt overfor dem som så demonstrasjonstøget.

En vakker fane var dessuten noe foreningen kunne være stolt av. At enkelte foreninger investerte så mye i fanene, kan ha hatt forskjellige årsaker. Å framheve seg selv i forhold til andre fagforeninger, har neppe vært så viktig. Større betydning har det sikkert hatt å kunne hevde seg i forhold til andre organisasjoner og deres faner.

Norske fagforeningsfaner har gjennom årene skapt seg sin egen fanetradisjon. Som vi har sett bygger denne tradisjonen i første rekke på den alminnelige fanetradisjonen her i landet. Gjennom fanemotivene, symbolene og slagordene knytter fagforeningsfanene seg også til en tradisjon som er arbeiderbevegelsens egen.

Men når det gjelder bruken av fanene og den betydning de har hatt for norsk fagbevegelse, har hverken utseende eller fargebruk spilt noen rolle. Om fanene har vært røde, hvite eller blå, så har fagbevegelsen samlet seg bak fanene

for demonstrere samhold og vise sin styrke. Både i glede og i sorg, i kamp og i fest, har fanene gjennom alle år vært fagforeningenes viktigste samlingsmerke, her i landet som i mange andre land.

Noter

- 1 Ved Landsorganisasjonens faneregistreringsprosjekt, som ble avsluttet i 1998, kom det inn bilder av og opplysninger om ca 1 500 arbeiderfaner fra hele landet. Omkring 1000 av disse fanene er fagforeningsfaner. Alle fanene er registrert i AABs billedatabase og er søkbare blant annet på forbund, forening, sted, motiv, kunstner og farge. Det er også mulig å søke på ord eller ordsammensetninger i fanetekstene. Noe av dette materialet danner grunnlaget for denne artikkelen.
- 2 Tommy Sørbo, *Norske fagforeningsfaner - forutsetninger og framvekst. Studier i arbeiderbevegelsens billedtradisjon*. Magistergradsavhandling, Oslo 1982: s. 12.
- 3 Sverre Steen: «De frivillige sammenslutninger og det norske demokrati» i *Historisk tidsskrift* b. 34, Oslo 1948.
- 4 En skytspatron var fagets spesielle beskytter. En slik skytspatron var ifølge gammel håndverkstradisjon den tyske skomakeren Hans von Sagan (Hans fra Sagan), som mistet det ene beinet under slaget ved Rudau i 1370 etter å ha utvist stor tapperhet. Som takk for sin innsats fikk skomakerne lov til å bruke den tyske dobbeltørn i sitt merke, og på norske, danske og tyske laugsgjenstander og faner finner vi Hans von Sagan som motiv.
- 5 Tommy Sørbo, «Arbeiderfaner» i *Arbeid og kamp*, katalog til utstilling i Trondheim Kunstforening 8. mars - 29. mars 1981: s. 6.
- 6 På en rekke fagforeningsfaner, særlig fra 1880-årene og 1890-årene, er selve faneduken et norsk flagg påført foreningens navn, noen ganger også med et bildemotiv i sentrum.
- 7 Den stedlige tilknytningen kunne også

- markeres ved motiver fra foreningens hjemsted, ofte kjente minnesmerker som domkirkeruinene på Hamar eller Slottsfjellet i Tønsberg.
- 8 Da Instrumentmagernes og elektrikernes fagforening i Kristiania skulle skaffe seg sin første fane i 1898 var det stor diskusjon om fanemotivet. Foreningens formann, Hans Østerholt, hadde fått laget et faneutkast der hovedmotivet var en instrumentmaker i arbeid. Den kjente fanemaler Carl Lunde hadde også laget et utkast der «en drømmende kvindefigur» dominerte motivet. I debatten ble det hevdet at «en arbeider ikke passede paa en fane». Foreningen valgte til slutt «den drømmende kvinneskikkelsen» som hovedmotiv på fanen, et utfall som kan ha vært en medvirkende årsak til at Østerholt samme år trakk seg som foreningsformann. (Etter Sørbo 1982: s. 92-93)
- 9 Mekanikernes forening i Kristiania skaffet seg ny fane i 1903. Fanen ble utført hos det kjente firmaet O. Ekornæs. Motivet på fanen, en stor dampmotor (sannsynligvis en skipsmotor), er usedvanlig detaljert utført. AAB har oppbevart en rekke utkast og fotografier som viser at foreningen eller fanekomiteen har gjort flere rettelser før de ble fornøyd med resultatet.
- 10 Knut Kjeldstadli, «Fagforeningsfaner - et eksempel på bilder som historisk kilde» i *Historie* nr. 3, 1998: s. 16.
- 11 Sst. s. 18, samt Lill-Ann Jensen: «Internasjonalen - samlingsmerke, kampsang og symbol» i *Arbeiderhistorie* 1988: s. 43-44.
- 12 Fanen som her omtales, er en thranitterfane fra Nes Arbeiderforening i Hedmark. Fanen er oppbevart på Toten Museum.
- 13 Marianne er det franske frihetssymbol, kjent først og fremst gjennom Eugene Delacroix' maleri «Friheten på barrikadene». I arbeiderbevegelsens bildetradisjon er det antakelig den engelske kunstner Walter Cranes Marianne-versjon som har hatt hatt størst innflytelse.
- 14 Jan Westlund: «Fanornas symboler, bildespråk och färger» i «*Den bars främst i vårt led ...*» En bok om fanor och standar. Folkrörelsernas arkiv i Gävleborgs län 1984: s. 34.
- 15 Westlund s. 34, Margaretha Ståhl, *Vår enighets fana - ett sekel fackliga fanor*, Stockholm 1998: s. 10.
- 16 Se f.eks. Lill-Ann Jensen, «Heis oss et rødt, et flammende flagg! Den røde fane - 200 år som arbeiderklassens samlingsmerke» i *Arbeiderhistorie* 1992.
- 17 Jensen 1992: s. 181.
- 18 Henning Grelle, *Under de røde faner. En historie om arbejderbevægelsens faner*, København 1984.
- 19 Se Pirjo Kaihovaara, *Juurella lipun punaisen. Työväenjärjestöjen lipur - osa työväenkulttuuria*, Helsinki 1986.
- 20 Ståhl: s. 14
- 21 Jf. Clas Thor, *Med fanorna i tåten; en bok om arbetarrörelsens och nykterhetsrörelsens fanor och standar*, Örebro 1982.
- 22 Sørbo 1981: s. 9.
- 23 Einar A. Terjesen, *Maidagen. 1. mai-feiringens historie i Norge*, Oslo 1990: s. 32.
- 24 Gunhild Halvorsdatter Aaby, *Kampen om nasjonaldøgnet. 17. maifeiring i Kristiania 1906-1925*, Oslo 1997: Appendiks B, s. III.